

ПРОЕКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЧИННИК ПІЗНАВАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

PROJECT ACTIVITIES AS A FACTOR OF COGNITIVE DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN

Стаття присвячена одній з актуальних проблем дошкільної освіти – організації проектної діяльності як чинника пізнавального розвитку дітей дошкільного віку. Зокрема, розглядається історія зародження методу проектів, розкривається сутність таких понять, як проект, проектна діяльність. Основна увага зосереджується на характерних особливостях проектної діяльності у закладах дошкільної освіти. Показано, що застосування проектної діяльності є важливим засобом сучасної освіти та виховання, пізнавального розвитку і творчих здібностей дитини дошкільного віку. Доведено, що робота над проектом стимулює пізнавальну активність дошкільників, сприяє створенню плідного освітнього середовища й утвердженню принципів гуманістичного виховання. Визначено, що проектна діяльність націлена на придбання дошкільниками нових знань у тісному зв'язку з реальною життєвою практикою, формування специфічних вмінь і навичок завдяки системній організації проблемно-орієнтованого навчального пошуку. Основними вимогами до використання проектної діяльності у закладі дошкільної освіти є наявність значущої у дослідницькому, творчому плані проблеми (завдання); практична, теоретична, пізнавальна значущість передбачуваних результатів; самостійна діяльність дітей; структурування змістової частини проекту; використання дослідницьких методів; обговорення способів оформлення кінцевих результатів; збір, систематизація, аналіз отриманих даних; підбиття підсумків, оформлення результатів, їх презентація; висновки, висунення нових проблем дослідження. Проте проектна діяльність у закладі дошкільної освіти не принесе очікуваних результатів, якщо вона відбувається окремо від традиційного освітнього процесу, тому важливим стає проектування можливих зв'язків проектної діяльності з іншими видами діяльності дошкільника в освітньому процесі.

Ключові слова: проект, проектування, робота над проектом, проектна діяльність, пізнавальний розвиток, дошкільники.

The article is devoted to one of the topical problems of preschool education – organization of project activities as a factor of cognitive development of preschool children. In particular, the history of the origin of the project method is considered, the essence of such concepts as project and project activity is revealed. The main focus is on the characteristic features of project activities in preschool education institutions. It is shown that using project activities is an important means of modern education and upbringing, cognitive development and creative abilities of a child of preschool age. It is proved that project work stimulates the cognitive activities of preschool children, promotes the creation of a fruitful educational environment and the establishment of principles of humanistic education. It is determined that the project activities are aimed at acquiring new knowledge of preschool children in close connection with real life practice, formation of specific skills through systematic organization of problem-oriented educational search. The main requirements to the use of project activities in preschool education institutions are the following: the presence of a problem (task) that is significant in terms of research and creativity; the practical, theoretical, cognitive significance of the expected results; the independent activities of children; structuring the content of the project; the use of research methods; discussion of ways of formatting the final results; collection, systematization, analysis of the data obtained; summarizing, formatting the results, their presentations. However, project activities in a preschool education institution will not yield the expected results if they are separate from the traditional educational process, so it is important to design possible links between project activities and other preschool activities in the educational process.

Key words: project, projecting, project work, project activities, cognitive development, preschoolers.

УДК 373.2.015.31

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-18-3-36>

Козак Л.В.,

докт. пед. наук, доцент,
професор кафедри дошкільної освіти
Київського університету
імені Бориса Грінченка

Король Г.А.,

магістрант спеціальності
«Дошкільна освіта»
Київського університету
імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми у загальному вигляді. Заклад дошкільної освіти забезпечує становлення особистості дитини, її інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток. Умовою ефективності освітнього процесу є результативність пізнавальної діяльності, від якої залежить цілеспрямованість розумової активності, розвиток інтелектуальної рефлексії та творчих здібностей дітей. Однією з ефективних технологій, що сприяють модернізації освітньої системи, є проектування. Запровадження проектів у діяльності закладів дошкільної освіти зумовлене необхідністю досягнення конкретних результатів у розв'язанні пріоритетних завдань сьогодення. Практичною цінністю проектування є його зорієнтованість на конкретний кінцевий результат.

Процес створення проектів розвиває пізнавальні навички в його учасників, уміння орієнтуватися в інформаційному просторі, використовувати набуті знання на практиці, формує вміння самостійно конструювати власну діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття проектування ввійшло у вітчизняну педагогічну термінологію в 70-ті рр. ХХ ст. завдяки В. Краєвському, але виникнення і поширення проектної технології відбувалося в 90-ті рр. ХІХ ст. у США. Дидактичні засади впровадження проектної технології обґрунтували американські педагоги Дж. Дьюї та його послідовники В. Кілпатрік, Е. Коллінгс, Е. Паркхерст. Технологію реалізації методу проектів як форми інноваційної діяльності відображено в працях В. Беспалька, В. Бондаря,

Л. Ващенко, Ю. Громика, Л. Даниленко, О. Коберника, Н. Масюкової, Б. Пальчевського, С. Ящука та ін. Проблема проектної діяльності дошкільників відображена у наукових роботах Т. Башинської, Н. Гавриш, О. Мащенко, О. Пехоти, Н. Стаднік та ін. Психологічні особливості дітей різного віку, які зайняті проектною діяльністю, висвітлюються у працях Н. Матяш, Т. Піроженко, С. Яцук та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на важливість освітньої діяльності у закладі дошкільної освіти, постає проблема удосконалення її методичного забезпечення на основі проектної діяльності. Водночас застосування проектних технологій в освітньому процесі закладу дошкільної освіти має ситуативний характер, а використання потенціалу проектних технологій у роботі з дітьми дошкільного віку залишається недостатньо дослідженим, що й визначило актуальність проблеми дослідження.

Метою статті є обґрунтування проектної діяльності як чинника пізнавального розвитку дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Процес модернізації змісту дошкільної освіти спрямовується на розвиток дошкільника як активного, свідомого і компетентного суб'єкта життєдіяльності, виховання уміння жити у злагоді з довкіллям і згоді з собою, формування фізичної та психологічної готовності до навчання у школі. Тому проектна діяльність дітей у закладі дошкільної освіти – вимога часу, спрямована на забезпечення адекватності освітнього процесу та його результатів до вимог суспільства. Проектна діяльність є стимулюючим чинником у розвитку дошкільної освіти. Заклади дошкільної освіти з метою вдосконалення освітнього процесу використовують спеціалізовані програми, альтернативні методики та спадщину видатних педагогів.

Проектна діяльність ґрунтується на використанні методу проектів; це педагогічна технологія, що містить сукупність дослідницьких, пошукових, проблемних методів і прийомів, творчих за суттю. Метод проектів виник на початку ХХ ст. в Америці і був розроблений видатним американським філософом і педагогом Джоном Дьюї спочатку як метод проблем. Термін «метод проектів» першим ввів Вільям Херд Кілпатрик (послідовник Дж. Дьюї) у 1918 р. Тоді був проголошений принцип «навчання через діяльність», «все із життя, все для життя» [18, с. 6]. У 1905 р. під керівництвом С. Шацького організовано невелику групу працівників, котрі намагалися запроваджувати проектні методи у практику викладання [21, с. 11]. Г. Ващенко відносив метод проектів до активних методів навчання: «Цінність методу проектів у тім, що він привчає дітей до планової систематичної роботи» [6, с. 8].

Проектна діяльність є однією з активних видів діяльності у закладі дошкільної освіти, яка перед-

бачає індивідуальну, парну чи групову (але самостійну) діяльність тих, хто навчається, що забезпечує гарантоване досягнення спланованого результату. Вона «передбачає відхід від авторитарних і репродуктивних методів навчання, вимагає обміркованого й обґрунтованого поєднання з різними методами, формами і засобами навчання та є однією з чималої кількості інноваційних розробок у дошкільній освіті» [5, с. 56]. В основі проектної діяльності – взаємодія суб'єктів освіти, яка виявляється у спільній праці, пізнанні, спілкуванні.

В основу проектної діяльності покладено ідею, що виявляє сутність поняття «проект», його прагматичну спрямованість на результат, який можна отримати за умови розв'язання тієї чи іншої практично або теоретично значущої проблеми. Результат можна побачити, продумати, використати в реальній практичній діяльності [9]. Тому необхідно навчити дітей самостійно мислити, знаходити та розв'язувати проблеми, використовуючи знання з різних галузей, уміння прогнозувати результати та можливі наслідки різних варіантів розв'язку, уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

Активним учасником проектної діяльності стає дошкільник – він визначає мету, відкриває нові знання, вибирає шляхи розв'язання проблеми, експериментує, несе відповідальність за свою роботу. Як зазначає Т. Волжина, «вихователь – партнер дитини у цій діяльності, він допомагає їй визначити мету, розкриває потенціал можливих форм роботи, рекомендує джерела збору інформації, сприяє прогнозуванню результатів, допомагає оцінити роботу, створює умови для активності дошкільника» [3, с. 12]. Такий підхід дозволяє уникнути педагогічного тиску на дитину, т. зв. дій «зверху», встановлює взаємні зв'язки суб'єктів у спільній діяльності, результатом якої є вияви дошкільником активності та зростання мотивації.

Якщо розглядати дитячу проектну діяльність, то вона має вікові розмежування. До 5 років проектну діяльність дитини можна розглядати на наслідувально-виконавському рівні. Відсутність необхідного життєвого досвіду не дозволяє їй повною мірою проявляти самостійність у виборі проблеми та способів її розв'язання. Тому «активна роль у проектній діяльності належить дорослому. Уважне ставлення до потреб дітей, вивчення їх інтересів дозволяє без труднощів визначити проблему, «що замовляється» дітьми» [9, с. 23]. Інтерес до змісту проекту залежить від задоволення інтересів дитини; реалізації її потреб в активній діяльності, самовираженні; захопленості спільною діяльністю з дорослими і ровесниками.

Зазвичай у фахових публікаціях проектну діяльність асоціюють з одним із її різновидів – дослідницькою [6]. Така діяльність організовується вихователем закладу дошкільної освіти та спрямовується на отримання нових знань шляхом про-

ведення спостережень, дослідів, вимірювань відповідно до програм дошкільної освіти. Оскільки поняття «проект» виходить за межі традиційного освітнього процесу, у цій діяльності може застосовуватися будь-який інший її різновид: пошукова, інформаційна, конструкторська, ігрова [14].

Провідним аспектом проектування є пізнавальна діяльність дошкільника. Вона розглядається як «найважливіший процес накопичення духовних цінностей, що відображає закони природи, суспільства, міжособистісних стосунків і є складним процесом переходу дитини від незнання до знання, від випадкових спостережень і розрізнених відомостей до системи знань» [12, с. 87]. Метою проектної діяльності є стимулювання пізнавальної активності, яка забезпечує інтелектуальний розвиток дитини. У проектній діяльності під керівництвом вихователя дошкільник розкриває нові знання і факти, здійснює відкриття, які мають суб'єкту значущість, а оволодіння новими знаннями відбувається в умовах активної розумової діяльності.

Процес пізнання як складова частина проектної діяльності дошкільників зазвичай супроводжується емоційними переживаннями новизни, незвичності навчальної ситуації та почуттям особистої значущості [15]. Таким чином, знання наповнюються доступними дитині поняттями і, як наслідок, стають більш стійкими. Зауважимо, що в пізнавальній діяльності дітей не так яскраво відчувається результат, як, зокрема, у трудовій чи ігровій, однак вплив самого процесу на особистісний розвиток дошкільника складно переоцінити.

Окрім пізнання, важливою є також трудова діяльність. Під її впливом відбувається найбільш сприятливе й успішне формування особистості дошкільника. У трудовій діяльності дитина пізнає важливі соціальні процеси, усвідомлює значення праці в житті людини, в її взаємодії з довкіллям, набуває трудових умінь і навичок [16]. Водночас інтелектуальний і творчий характер трудової діяльності, передбачений проектною діяльністю, наповнює навчальні поняття конкретним змістом, удосконалює способи пізнавальної діяльності. Реальність результату проектної діяльності дозволяє дошкільнику відчути задоволення від власної роботи, а також сприяє утворенню і розвитку важливих мотивів діяльності: соціальних, пізнавальних, мотивів самоствердження та ін. Елементи трудової активності, відображені в проектній діяльності, стимулюють успішне формування духовності та моральності особистості дитини, визначають готовність до свідомої праці.

У роботі над кожним із видів навчальних проєктів присутній такий вид діяльності, як спілкування. Спілкування є необхідною умовою формування і розвитку суспільства й особистості. У процесі комунікації відображається, передається і засво-

юється соціальний досвід [17]. Спілкування відбувається на кожному етапі проектної діяльності: дошкільник отримує раціональну інформацію; формує способи розумової діяльності; наслідуює і запозичує емоції та почуття інших; отримує досвід роботи у групі. Засобами спілкування регулюються відносини між суб'єктами проектної діяльності на основі спільних цілей, формуються моральні засади особистості, розвиваються комунікативні вміння. Спілкування спонукає дитину до самопізнання, оскільки дає змогу в процесі взаємодії з іншою людиною оцінювати власні мотиви.

Ігрова діяльність є однією з пріоритетних у дошкільному віці. Використання її розвивального потенціалу в проектній діяльності створює атмосферу активності, творчого пошуку, емоційності, невимушеності. Художня діяльність дає можливість долучитися до безпосереднього спілкування з мистецтвом, яке заповнює сферу пізнання природи, людини, суспільства, а «суспільно-корисна діяльність сприяє збагаченню освітнього процесу соціальною мотивацією, осмисленням цінності практичної діяльності на користь іншим, її морального смислу» [21, с. 93].

Для дошкільника проектна діяльність, наповнена різними видами роботи, має особливе значення, оскільки кожен із них активізує дітей, формує самостійність, розкриває природні здібності, збагачує життєвим досвідом, підвищує інтерес до пізнання. Взаємозв'язок між видами діяльності відбувається в різноманітних поєднаннях. Наприклад, у прикладному проєкті, окрім трудової діяльності, має місце пізнавальна (на етапі планування проєкту), спілкування (на всіх етапах), ігрова (на етапі презентації результату) тощо [23, с. 125]. Залежно від цілей проектної діяльності дітей різноманітні види дій, що входять до складу цієї діяльності, можуть бути скомбіновані, збагачуються додатковими умовами, обмеженнями, допоміжними етапами (для засвоєння навичок, якими дорослі вже володіють, а дітям ще потрібно навчатися).

Використання проектної діяльності у закладі дошкільної освіти є ефективним тоді, коли в освітньому процесі поставлено певне дослідницьке, творче завдання, для розв'язування якого потрібні інтегровані знання з різних галузей. Важливо, що, по-перше, використання проектної діяльності відкриває значні можливості в розвитку творчої особистості дитини, спроможності діяти самостійно, відповідно до ситуації; по-друге, вона співзвучна сучасним життєвим позиціям: дитина робить із задоволенням тільки те, що вибрала і їй цікаво; по-третє, іноді знання, отримані дітьми, залишаються теорією, а мета проектної діяльності – навчити застосовувати досліджувану теорію на практиці для розв'язання конкретних завдань у реальному житті; по-четверте, індиві-

дуальний темп роботи над проектом забезпечує дитині реалізацію власних можливостей згідно з її рівнем розвитку [11, с. 92–93].

Важливо, що вміння користуватися методом проектів – показник високої кваліфікації вихователя його прогресивної методики навчання і розвитку дітей. О. Рейпольська, вивчаючи особливості відносин світу дорослих і дітей, дійшла висновку, що нові форми співдіяльності, співтворчості дозволяють знаходити джерело не тільки емоційно-насичених переживань, але і розвитку (зі збереженням індивідуальності кожного). Таким джерелом може стати творчий проект, суть якого – свобода його учасників у висловлюванні власної думки, виборі змісту і засобів розв'язання проблеми. Освітній простір, у якому вихователь ефективно застосовує проблемне навчання, є таким, що навчає дитину навчатися. Така діяльність стимулює розвиток дитини [22].

Для чіткого уявлення вихователя про метод проектів, його впровадження в діяльність з дошкільниками необхідно розмежувати два типи проектів: 1) проектну діяльність вихователя, 2) методику, за якою вихователь організує проектну діяльність дітей [8].

Проект вихователя – організована діяльність, спрямована на розв'язання актуальної проблеми, що призводить до зміни на краще (рух до прогресу). Він здійснюється за усталеною системою проектної діяльності. Структура навчального проекту така:

- постановка проблеми;
- визначення мети;
- фаза розробки – складання плану;
- фаза реалізації;
- фаза завершення – оцінка результатів, визначення перспектив розвитку.

За допомогою проектів вихователь може досягти успіху у розв'язанні багатьох проблем у професійній діяльності. Це може бути, наприклад: оновлення дидактичного забезпечення навчального осередку групи; організація виїзного пізнавально-розважального заходу; розробка і впровадження тематичних планів нового спрямування, ознайомлення з темою методом занурення тощо. Нарівні з цим темою його проекту може бути організація проектної діяльності дітей із певної теми [15, с. 141].

Проект дітей є складовою частиною проекту вихователя, його змістом і метою одночасно. Проектування дитини передбачає співпрацю вихователя з дитиною у творчій діяльності з розв'язання нових для дитини проблем. М. Подьяков виділив два типи дитячої активності: 1) власну активність дитини, яка повністю визначається нею; 2) активність дитини, яка стимулюється дорослим [16, с. 58]. Завдання вихователя – створити проблемну ситуацію, пробудити у дитини потребу

в розв'язанні проблеми, створити умови для знаходження способів її розв'язання у зоні найближчого розвитку дитини та створення кінцевого продукту у змістовній і насиченій взаємодії з дитиною. Мета дитини – знайти відповіді, створити кінцевий продукт, поставити питання. Після завершення дітьми проекту проект вихователя продовжується аналізом ефективності та недоліків, визначаються шляхи вдосконалення та реалізація нової проблеми.

Також проектна діяльність дітей має особливості, що відрізняють проект від продуктивної діяльності дорослих:

- необхідність аналізу можливостей розв'язання проблемної ситуації (дослідження кількох варіантів);
- наявність мотивів (реалізація сенсу – для чого?);
- адресний характер (для кого?) продукту проекту [18, с. 64].

Виділимо позитивні моменти проектної діяльності з дітьми старшого дошкільного віку під час співпраці з вихователем:

- зміна позиції вихователя – з носія готових знань він перетворюється на організатора пізнавальної, дослідницької діяльності своїх вихованців;
- змінюється психологічний клімат у групі;
- знання, набуті в ході реалізації проекту, стають надбанням особистого дитячого досвіду, тобто знання потрібні дітям і тому цікаві;
- діти набувають вміння міркувати: вчать ставити мету, добирати засоби для її досягнення, оцінювати наслідки;
- розвиток комунікативних навичок: уміння домовлятися, приймати чужу думку, вміння відгукуватися на ідеї, висунуті іншими, співпрацювати, сприяти – інакше мета, до якої діти прагнуть, не буде досягнута;
- самоконтроль, свідомо дисциплінованість у групі.

Міра участі вихователя у роботі над проектом визначається досвідом дошкільників. Так, на початковій стадії ознайомлення з цим видом діяльності вихователь є безпосереднім її керівником. Він планує діяльність дошкільників; організовує виконання дослідження; допомагає знаходити інформацію, вчить опрацьовувати її; стежить за дотриманням термінів виконання проекту; спільно з дошкільниками організовує презентацію результатів; бере безпосередню участь в оцінюванні діяльності [20]. За умови наявності в дітей певного досвіду проектної діяльності вихователь виконує роль рівноправного учасника, а координацію роботи дошкільників здійснює приховано. Більшу активність він виявляє на початковому етапі проектування, а далі виконує роль лише консультанта чи порадника.

Вважаємо, що на сучасному етапі механізм реалізації проектної діяльності в закладі дошкільної освіти повинен складатися з таких компонентів.

Перший компонент проектної діяльності – організація предметного, соціокультурного, освітнього простору для розвитку потенційних можливостей дитини, її внутрішнього світу. Основні складові частини – це матеріально-технічна база закладу дошкільної освіти, зв'язок із громадськими організаціями, альтернативні форми підвищення кваліфікації вихователів і кадровий потенціал закладу.

Другий компонент проектної діяльності – реалізація різноманітних видів діяльності як умова самореалізації кожної дитини; соціально-комунікативної, суспільно-корисної, фізично-оздоровчої, навчально-пізнавальної, науково-дослідної, художньо-естетичної, туристсько-краєзнавчої, науково-технічної, декоративно-прикладної, еколого-натуралістичної. Найвдаліше у форматі проєктів у закладі дошкільної освіти представлено соціально-комунікативну, навчально-пізнавальну, ігрову й еколого-натуралістичну діяльність.

Третій компонент – організація продуктивного спілкування як умови соціального й екологічного розвитку дошкільників, формування позитивної Я-концепції. Навчити дошкільників спілкування, культури діалогу – клопітка та трудомістка робота, успіх якої залежить від чіткості дій як єдиної команди. Активній роботі сприяють інтерактивні форми роботи – групова, дискусії, дебати, мозковий штурм, акваріум, мікрофон, ділові та рольові ігри, тобто ті форми, які забезпечують продуктивну реалізацію проектної технології.

Четвертий компонент – психолого-педагогічна підтримка розв'язання дошкільниками проблем, допомога у самопізнанні, самооцінці, самовизначенні та самоактуалізації. Ця складова частина потребує системного підходу.

П'ятий компонент – підвищення професійної майстерності, проектної культури педагогічних кадрів закладу дошкільної освіти. Рушійною силою в реалізації кожного проєкту має стати вихователь, який усвідомлює свою соціальну відповідальність, турбується про особисте та професійне зростання.

Аналізуючи проектну діяльність у закладі дошкільної освіти, можна дійти висновку, що такий підхід до організації діяльності дітей сприяє гармонійному розвитку особистості дитини через власний інтерес і співробітництво з вихователем, а також підвищує фахову майстерність самого вихователя.

Висновки. Отже, застосування проектної діяльності є важливим засобом сучасної освіти та виховання, розвитку екологічної свідомості та творчих здібностей дитини дошкільного віку. Робота над проєктом стимулює пізнавальну активність дошкільників, сприяє створенню плід-

ного освітнього середовища й утвердженню принципів гуманістичного виховання за сучасних умов. Проектна діяльність націлена на набуття дошкільниками нових знань у тісному зв'язку з реальною життєвою практикою, формування специфічних вмінь і навичок завдяки системній організації проблемно-орієнтованого навчального пошуку. Проте проектна діяльність у закладі дошкільної освіти не принесе очікуваних результатів, якщо вона відбувається окремо від традиційного освітнього процесу, тому важливим стає проектування можливих зв'язків проектної діяльності з іншими видами діяльності дошкільника в освітньому процесі.

Проведене дослідження не висчерпує всіх аспектів зазначеної проблеми. Подальшого вивчення потребують умови і процес підготовки майбутніх вихователів до організації проектної діяльності дітей дошкільного віку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Богуш А. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі. Київ : Слово, 2008. 408 с.
2. Веракса Н.Е. Проектная деятельность дошкольников : пособие. Москва : Мозаика-Синтез, 2008. 112 с.
3. Волжина О.Б. Метод проектов в воспитании и обучении детей дошкольного возраста : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Москва, 2014. 21 с.
4. Гавриш Н. Проектна модель організації освітнього процесу. *Дошкільне виховання*. 2009. № 6. С. 9–11.
5. Землянская Е.Н. Учебные проекты дошкольников. *Дошкольное воспитание*. 2015. № 9. С. 55–59.
6. Іванчук Л.І. Пошуково-дослідницька діяльність як засіб пізнавальної активності дошкільників : навчально-методичний посібник. Хмельницький : ДНЗ № 11, 2017. 89 с.
7. Конышева Н.М. Проектная деятельность дошкольников. *Дошкольное воспитание*. 2016. № 1. С. 17–27.
8. Метод проєктів: традиції, перспективи, життєві результати : практико-зорієнтований збірник / ред. І. Єрмаков. Київ : Департамент, 2003. 500 с.
9. Метод проєктів у діяльності дошкільного закладу / уклад. Л.А. Швайка. Харків : Вид. група «Основа», 2010. 203 с.
10. Обов'язкова освіта дітей старшого дошкільного віку: форми здобуття, організація і зміст роботи : збірник методичних матеріалів / авт.-упоряд. : О.П. Долинна, А.П. Бузова, О.В. Низковська, Т.П. Носачова. Тернопіль : Мандрівець, 2011. 480 с.
11. Організація роботи з дітьми 5-річного віку в умовах обов'язкової дошкільної освіти / уклад. С.М. Руднева, А.С. Остапенко, Г.І. Назаренко, Н.Ф. Кугуєнко, Н.Я. Ярмонова. Харків : ХАНЕ, 2011. 222 с.
12. Освітні технології : навчально-методичний посібник / за заг. ред. О.М. Пехоти. Київ : А.С.К., 2001. 256 с.
13. Пізнавальний розвиток старших дошкільників / уклад. Дикань Н.І., Мельниченко К.С. Харків : Основа, 2011. 184 с.
14. Піроженко Т.О. Розвивальні ігри та вправи для дітей третього, четвертого, п'ятого, шостого, сьомого років життя. Тернопіль : Мандрівець, 2016. 144 с.

15. Правдов М.А. Управление проектами как инновационное направление профессионального развития педагога дошкольного образовательного учреждения. *Детский сад от А до Я*. 2010. № 1. С. 140–147.
16. Проектні технології у дошкільному навчальному закладі / упоряд. Буракова Ю.Д. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 204 с.
17. Психолого-педагогічний супровід формування особистості дошкільника : колективна монографія / Т. Кочубей, В. Кузь, Л. Іщенко та ін. ; за ред. В. Кузя. Умань : ВПЦ «Візаві», 2017. 212 с.
18. Романовская М.Б. Метод проектов в образовательном процессе. Москва : Педагогический поиск, 2006. 160 с.
19. Рухова активність та психічне благополуччя дитини старшого дошкільного віку : навчально-методичний посібник / К.В. Климець, Т.О. Піроженко. Київ : Слово, 2016. 208с.
20. Світ чомучок. Організація дослідно-експериментальної роботи з дошкільниками / уклад. Л.А. Шик. Харків : Основа, 2012. 168 с.
21. Управління проектами в закладах освіти : науково-методичний посібник / за ред. Л.А. Онищук, О.В. Онопрієнко, О.О. Клокуна. Київ, 2004. 250 с.
22. Формування базових якостей особистості дітей старшого дошкільного віку в ДНЗ : монографія / за ред. О. Рейпольської. Харків : Мадрид, 2015. 330 с.
23. Шевцова О.А. Організація пізнавальної діяльності в ДНЗ. Харків : Основа, 2009. 282 с.